Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

Doru Dumitrescu
Mirela Popescu
Cristina Ştefan

Între fapte şi interpretare

Manipularea prin istorie

Editura NOMINA

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

ted.com/talks/robert_waldinger_what_makes_a_good_life_lessons_from_the_longest_study_on_happiness?l

Williamson, Timothy, conferinţa *Despre adevăr şi post-adevăr. De ce contează cu adevărat gândirea critică?*, susţinută în 30 mai 2018, împreună cu Mircea Dumitru, în cadrul Conferinţelor Ateneului Român

Popa, Maria Eleonora, *Coordonate ale istoriografiei româneşti postcomuniste*

CUPRINS

Introducere în cursul manipulării prin istorie 3

Miturile, marile religii şi manipularea 7

Democraţia ca istorie deschisă şi strategiile de manipulare 45

Societatea cunoaşterii, între adevăr, zvonuri, fals, fabricat (*fake*) 65

Corectitudinea politică şi manipularea în istorie 75

Multiperspectivitatea în prezentarea istorică şi manipularea 91

Relaţiile interumane: între cooperare, competiţie şi manipulare 105

Manipularea prin istorie. Studiu de caz. Învăţământul preuniversitar 117

Spiru Haret, de la mecanica socială la educaţie şi manipulare 183

Texte suport 204

1. Democraţia ca istorie deschisă şi strategiile de manipulare 204
2. Societatea cunoaşterii, între adevăr, fals, fabricat (*fake*) 216

Bibliografie 219

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

Miturile, marile religii și manipularea

Eroii vechilor mituri erau aproape goi; eroii miturilor actuale sunt complet goi.

Stanislaw Jerzi Lec

Manipularea politică și religioasă a copiilor e detestabilă.

Valeriu Butulescu

Miturile au fost și sunt un element fundamental al culturii și civilizației umane. Pentru primele comunități umane, întreaga existență avea valoare sacramentală, așa cum afirma Mircea Eliade, astfel încât, citându-l, putem spune că „a deveni om înseamnă a fi religios" (Mircea Eliade, *Sacrul și profanul).*

În această existență în care comunitățile umane au căutat să explice universul în care trăiesc, să se apere de forțe mai mari ca ale lor sau să justifice deciziile în ceea ce privea o anumită măsură referitoare la organizarea lor, miturile și mai apoi religiile sunt o prezență permanentă, un element de continuitate ce a cunoscut toate formele de reprezentare și comunicare. Aceasta și pentru că omul a manifestat dintotdeauna o dorință de a se simți mai puternic, iar această putere îi este oferită de sacralitate sau mai pe scurt de religie.

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

Astăzi, facem referiri la mituri ca la acele povestiri care s-au întâmplat într-un timp sacru (*in illo tempore*), la începuturile a ceea ce numim azi civilizație, fără a face întotdeauna și precizarea că pentru lumea antică au reprezentat sursa principală a religiei acestor popoare. Fiecare popor antic și-a creat propriul panteon, iar informațiile pe care le deținem azi despre religia acestora sunt fie reprezentările artistice, fie ca urmare a transmiterii pe cale orală sau scrisă și regăsite pe stele din piatră, pereții piramidelor, templelor, în biblioteci. Astfel, prin scrierile și arta egipteană, mesopotamiană, indiană, chineză, greco-romană, știm azi despre existența lui Amon-Ra, Osiris, Hator, Iștar, Vișnu sau Zeus-Jupiter.

Popoarele antice au fost politeiste, cu excepția evreilor, care au fondat prima religie monoteistă. Astfel, pentru fiecare în parte avem de-a face cu existența mai multor zei și cu povestiri despre rolul fiecăruia în crearea universului, oamenilor și a principiilor etice și morale pe care, sub imperiul sancțiunilor, a pedepselor, fiecare om și chiar zeitate trebuie să le respecte pentru că reprezintă ordinea cosmică. Alături de zei, în aceste povestiri despre întâmplări ce au avut loc într-un timp sacru, avem de-a face și cu eroi. Aceștia sunt de regulă oameni care sub voința zeilor realizează fapte măreațe, demne de a fi transmise din generație în generație ca modele pozitive sau negative de comportament. Ghilgameș este regele Uruk-ului plecat în căutarea nemuririi și pe care în final zeii nu i-o dau. Manu este cel care va da primele reguli de organizare indienilor antici, Ahile cucerește Troia, Tezeu înfrânge Minotaurul.

Miturile sunt grupate în patru categorii: cosmogonice, fenomenologice, memoriale și transcedentale. Miturile cosmogonice

sunt cele care se referă atât la apariția zeilor cât și la cea a cosmosului, a lumii divine, dar și terestre și subpământene. Miturile memoriale sunt cele care „păstrează" fapte ancestrale, cum ar fi omul primordial, invenția uneltelor, cunoașterea focului sau potopul și reconstrucția universului cunoscut. O altă categorie este cea a miturilor fenomenologice, sub forma unor „narațiuni" ce se vor răspunsuri la întrebări de tipul cine și cum a fost creată lumea dintr-un „haos primordial" sau ca urmare a întâlnirii principiului masculin cu cel feminin. De asemenea, se oferă răspuns la crearea omului, repetiția fenomenelor naturii sau ideea de moarte.

Miturile transcendentale fac referire la suprastructura demonologică sau la destinul implacabil. În această categorie se regăsește cea mai mare parte a simbolisticii mitologice la care se revine în toate domeniile culturii.

Pentru spațiul european s-a impus mitologia greco-romană, ea însăși sincretică datorită expansiunii Imperiului Roman. Mircea Eliade în *Sacrul și profanul* afirma că pentru a trăi în lume trebuie mai întâi să o întemeiezi și că până și existența cea mai desacralizată păstrează încă urmele unei valorizări religioase a Lumii. Astfel, și un nou teritoriu, necunoscut pentru o grup uman, poate fi considerat că face parte din „haosul primordial". Odată ce s-a stabilit în acest nou spațiu, îl transformă simbolic în Cosmos, îl recreează mai întâi ritualic, pentru ca în realitate să îl organizeze după propriile structuri și, de ce nu, instituții.

Un alt element al dualismului sacru-profan este, în viziunea lui Mircea Eliade, cetatea. Astfel, raționamentul istoricului religiilor este următorul: dacă „lumea noastră" este asemenea Cosmosului, orice atac din afară ar putea-o transforma în Haos.

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

Cu alte cuvinte, orice distrugere a unei cetăţi ar însemna o întoarcere în Haos, iar orice victorie asupra celui care a atacat cetatea ar fi asemănată victoriei Zeului asupra Haosului. Şi nu întâmplător Dragonul a devenit, în timp, simbolul forţelor naturii neîmblânzite, care poate trăi atât în apă, cât şi pe uscat, al nopţii şi al morţii. În consecinţă, lupta cu un dragon este asemenea procesului de organizare a cosmosului, de îmblânzire a forţelor naturii. Aşa se explică de ce dragonul devine simbol imperial în China sau regal pentru lumea celtică (dragonul roşu este reprezentat pe steagul Ţării Galilor). Pentru spaţiul românesc simbolismul dragonului este transferat balaurului sau zmeului sau mai târziu Dracului. Acesta este doar un exemplu de păstrare în limbaj şi în lumea noastră de azi a unei percepţii mitice. Dacă luăm în consideraţie cetatea ca spaţiu de locuire organizat inclusiv instituţional, atunci ameninţarea unui „atac" (de ce nu schimbare a conducerii, reformă) asupra ei este perceput ca o posibilă întoarcere în Haos. Şi astăzi, orice atac asupra ordinii existente este descrisă prin termenii de haos, dezordine, beznă atunci când se face referire la mişcări de amploare ale maselor, războaie civile, revoluţii. Pe de altă parte, eroul care învinge dragonul este perceput ca personajul care readuce ordinea, cosmosul, salvatorul şi cel căruia i se cuvin toate onorurile< de la zeificare în Antichitate la Mesia în cultura iudeo-creştină sau liderii politici, mai ales dictatori ai secolului al XX-lea.

Tot aici mai putem aminti şi transferul, datorat progresului ştiinţific al secolului al XX-lea, al tuturor ipotezelor legate de existenţa unor civilizaţii extraterestre şi care ar fi vizitat Terra, ar fi construit piramidele atât din Egipt, cât şi din America Centrală şi de Sud, Atlantida etc. Aceşti „vizitatori" ar fi de fapt

reprezentaţi sub forma zeilor pe construcţiile antice. Trebuie făcută precizarea că aceste ipoteze au şi astăzi nenumăraţi susţinători.

Dacă miturile relatează „creaţii" sau cum un lucru a început să fie, atunci avem de-a face cu sacrul, pentru că niciun zeu, niciun erou civilizator nu a dezvăluit „o activitate profană". În consecinţă, cu cât omul este mai religios, cu atât are la îndemână mai multe modele exemplare pentru comportamentele şi acţiunile sale. Astfel, pentru Orientul Antic, Egipt, Mesopotamia, India sau China, regele, faraonul sau împăratul, dacă nu este el însuşi zeu, este cel puţin mesagerul zeilor, dobândind astfel un statut sacru în faţa celorlalţi oameni. Ca urmare a acestui statut, poate decide „crearea" unei lumi pământene, respectiv a unei ierarhii sociale şi instituţionale sau, ca în Mesopotamia, este considerat „legiuitor". Despre Egiptul Antic, John A. Wilson spunea că „dogma divinităţii faraonului a fost forţa coezivă extrem de puternică şi de organizată care nu a putut fi spartă de tendinţele individualiste". Pentru Mesopotamia, suveranul era considerat cel care realizează o „unire ritualică" între lumea divină şi umană. Dată fiind această reprezentare a suveranului, ceea ce-i rămâne ca instrument de „ordonare" a Cetăţii este legea, astfel că au elaborat coduri de legi precum cele ale lui Ur-Nammu sau Hammurabi. De asemenea, zeii sunt nu numai „creatori" sau „civilizatori", ci şi personaje vindicative, punitive atunci când voinţa lor este încălcată. Un exemplu în acest sens este legenda regelui Ghilgameş, care, plecat în căutarea nemuririi, este pedepsit de zei să rămână muritor. Mai mult, suveranul poate recurge la sacrificii pentru că orice creaţie devină a Cosmosului şi realizarea ordinii s-au făcut cu sacrificii, jertfe,

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

chiar umane. Astfel, orice suveran din Orientul Antic se consideră îndreptățit să omoare o parte a populației revoltate, precum regele asirian Assurbanipal al II-lea când a înăbușit revolta cetății Suru, când cucerește o cetate, un nou teritoriu. De asemenea, orice acțiune de cucerire este interpretată ca voință a zeilor fie pentru victorie, fie pentru înfrângere.

În Orientul Antic, suveranul zeificat sau nu a beneficiat de o întreagă simbolistică a statului și puterii de care beneficia pe timpul vieții, astfel că s-ar putea vorbi chiar de o ideologie a puterii. La Abu-Simbel, faraonul Ramses al II-lea este reprezentat ca aducând ofrandă zeului Ramses al II-lea. De asemenea, trebuie menționat că tot în Egipt apare și prima formă de monoteism, în prima jumătate a secolului al XIV-lea î.Hr. cunoscută și sub denumirea de „revoluția de la Amarna", adică impunerea unui singur zeu suprem, Aton, zeu al discului solar. Prin această decizie, Amenhotep al IV-lea nu numai că și-a schimbat numele în cel de Akh-en-Aton („cel care îl slujește pe Aton"), dar a reușit să-l înlăture pe marele preot al lui Amon-Ra, devenind el însuși marele preot al zeului suprem, și mai ales să inducă poporului ideea că lumea pe care acest zeu o oferă este mai bună decât cea în care trăiseră până atunci.

„Revoluția religioasă" înfăptuită de Akh-en-Aton a fost interpretată și ca o schimbare sau mai bine zis o reevaluare a raporturilor sociale ca raporturi de forță doar în plan intern. Aceasta pentru că după impunerea unui singur zeu, faraonul a recurs la schimbări și în limbajul utilizat, în artă și implicit în organizarea ceremonialului de la curte, fiind mult mai preocupat de chestiunile interne, astfel că în plan militar și al păstrării cuceririlor asiatice consecințele au fost dezastruoase. Reforma în

planul religios făcută de Akh-en-Aton nu a durat decât pe parcursul vieții, pentru că după moartea sa Egiptul Antic a revenit la vechile credințe și zei. Succesorii săi au recurs imediat la distrugerea întregii simbolistici a lui Aton și implicit a faraonului. Mircea Eliade spunea despre faraon că „nimeni nu-l cunoaște în afară de fiul tău (Akh-en-Aton) pe care l-ai inițiat în planurile tale și în puterea ta" (Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*).

Pentru Mesopotamia însă, imagologia puterii suveranului s-a concentrat pe violență, numeroase stele cu basoreliefuri reprezentând scene din războaie, destinul prizonierilor sau aspecte de la vânătorile imperiale, alături de codurile de legi. În India, Manu este primul om, primul rege și primul autor al unui sacrificiu ritual. Ca urmare a rugăminților adresate zeilor, acesta primește o soție întrupată din ape, apoi elaborează un cod de conduită prin care se organiza o lume perfectă, *Legile lui Manu*.

Ajungem astfel la societatea indiană împărțită în cele patru caste. Ca și în Mesopotamia, suveranul nu este zeificat, ci aparține celei de a doua caste, a războinicilor kșatrya, ceea ce îl subordona primei caste a brahmanilor, preoții. Atâta timp cât *Legile lui Manu* îi stabilesc regelui doar rolul de a păstra ordinea socială, atunci el poate recurge la orice mijloace pentru a nu încălca voința divină.

În China Antică, până la apariția confucianismului miturile cosmogonice au la bază un zeu celest și cultul strămoșilor care asigurau suveranului întreaga autoritate deoarece este urmașul principiului primordial *Di*. Pe parcursul mileniului al II-lea î.Hr., apar unele schimbări la nivelul diversificării panteonului chinez, respectiv un zeu suprem al cerului și care creează lumea

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

din haosul asemănător unui ou. Odată ruptura dintre Cer și Pământ realizată, s-a ajuns la dualitatea Cer și Pământ cunoscută sub denumirile de Ying (principiul feminin) și Yang (principiul masculin) ca simbol al alternanței (viață-moarte, anotimpuri, lumină-întuneric), polarității și respectiv contrariilor. Astfel, explicarea funcționării acestor Yang și Ying stau la baza doctrinei daoiste atribuite lui Lao Zi. În a doua jumătate a mileniului I î.Hr. Confucius a înțeles că era nevoie de o schimbare profundă a societății și instituțiilor. Ideile sale vor fi puse în practică peste aproape trei secole de suveranii dinastiei Han. Confucius nu a contrazis niciuna dintre ideile daoismului, zeii sau cultul strămoșilor. Mai mult, îi considera pe regii celorlalte dinastii adevărați eroi civilizatori, după cum afirma Mircea Eliade în lucrarea *Istoria ideilor și credințelor religioase.* Ideile noi ale confucianismului vizează mai ales un sistem de educație prin care omul obișnuit să poată deveni un om superior, un om adevărat. Astfel, Confucius „a arătat necesitatea și posibilitatea de a recupera dimensiunea religioasă a muncii obișnuite și a activității sociale. Ideile confucianiste dezvoltate de succesorii săi aduc în prim-plan suveranul care are acest statut primit ca pe un mandat divin pentru a realiza binele colectiv și de aceea toți îi datorează supunere. Dacă suveranul nu respectă ordinea dată și afectează echilibrul existent, atunci este decăzut din acest statut și înlocuit. Regulile unei bune guvernări erau adaptate atât din armonia naturii, cât și a elementelor pozitive stabilite de strămoși" (conform Mircea Eliade, *Istoria ideilor și credințelor religioase*).

În Orientul Antic, după încercarea de impunere a unei forme de monoteism în Egipt, de către Akh-en-Aton, au apărut, în

același areal geografic, alte două religii monoteiste al căror impact asupra civilizației umane este vizibil și astăzi, iudaismul și creștinismul. Pentru Antichitate, o astfel de religie poate fi considerată surprinzătoare, însă Biblia, ca primă sursă de informare asupra istoriei evreilor și a credințelor lor, are elemente ce se regăsesc în tot spațiul spiritualității mesopotamiene. Astfel, se regăsesc, în prima parte a Vechiului Testament, imaginea oceanului primordial deasupra căruia plutește un zeu creator (vezi Enuma Eliș), creația divină – prin cuvânt prezentă și la egipteni și polinezieni, creația omului din lut – prezentă în Epopeea lui Ghilgameș – potopul cu aceeași semnificație de a distruge o lume și o umanitate pentru a le putea recrea și prin acest nou început să beneficieze de integritatea inițială. În consecință, pentru autorul textului biblic fiii lui Noe au devenit strămoșii unei noi umanități.

Tot în primul capitol, *Facerea*, se regăsește una dintre cele dintâi caracteristici ale monoteismului iudaic și anume mesajul personal al lui Dumnezeu către o ființă umană, Avraam, mesaj care cuprinde o serie de cereri urmate de promisiuni ce pot fi considerate miraculoase. Povestirile ce urmează în *Facerea* referitoare la Avraam și urmașii acestuia sunt asociate cu perioada *Patriarhilor* din evoluția istorică și religioasă a evreilor (Mircea Eliade, *Istoria ideilor și credințelor religioase*). Cu toate acestea, informațiile nu pot fi apreciate întru totul ca surse istorice viabile, însă, din punct de vedere religios, ele se înscriu în tradițiile spațiului mesopotamian, al unui zeu (Dumnezeu) care se revelează unui strămoș certificând astfel o legătură de rudenie, dar care nu necesită prezența unui sanctuar, iar legătura pe care o stabilește cu grupul uman pe care îl însoțește și-l ocrotește are la

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

bază promisiuni (de exemplu, a unei posterități, pământ sau chiar ambele).

Teritoriul promis de Dumnezeu urmașilor lui Avraam este cel cuprins între „râul Egiptului și până la râul cel mare al Eufratului" (*Biblia, Facerea*, 15). Astfel, prezența evreilor în teritoriul Egiptului Antic nu ar fi surprinzătoare mai ales dacă avem în vedere condițiile de mediu din sudul Canaanului. Conform lui Mircea Eliade în lucrarea *Istoria ideilor și credințelor religioase*, începuturile religiei iudaice sunt relatate în capitolele 46-50 din *Facerea*, *Ieșirea* și *Numerii*. Cele mai multe din întâmplările relatate sunt provocate de Dumnezeu. Trebuie menționat cu acest prilej că cele zece plăgi provocate de Iahve pentru a obține consimțământul faraonului au stârnit curiozitatea oamenilor de știință, încercându-se explicarea lor prin fenomene atmosferice sau cosmice care ar fi avut loc în acea perioadă. De asemenea, au existat încercări de coroborare cu textele egiptene pentru a separa realitatea de mitologie. Istoricul religiilor, menționat mai sus, susține și originea egipteană a numelui lui Moise și nu exclude ipoteza ca acestuia să-i fi fost cunoscută reforma religioasă realizată de Akh-en-Aton, dovadă fiind și importanța acordată învățăturii în ambele religii.

Deplasarea unor grupuri de populații dinspre Egipt spre Canaan a fost asociată și distrugerii unor cetăți din aceste teritorii fără a fi vorba de exodul unui întreg popor. Ceea ce trebuie reținut însă este faptul că grupul condus de Moise a fost legat de celebrarea Paștelui. Astfel, un ritual specific comunităților nomade de celebrare a primăverii a fost transformat în eveniment al istoriei sfinte al evreilor. La fel va face și creștinismul mai târziu.

O altă noutate pe care o aduce iudaismul pentru religiile antice este aceea că raportul dintre divinitate și credincioși se schimbă. Astfel, nu se mai vorbește de „Dumnezeul tatălui", ci de „poporul lui Iahve", în sensul clar de proprietate a zeului asupra credincioșilor.

În ceea ce privește divinitatea unică Iahve, antropomorfismul acestuia este evident, în pofida celei de a doua porunci din Decalog, „să nu-ți faci chip cioplit". Pe de o parte Iahve dă dovadă de sentimente umane, milă, ură, bucurie, iertare și răzbunare, iar pe de altă parte nu are o familie, ci doar o curte divină. Cu toate acestea, chiar dacă Iahve ar reprezenta dorința umană de perfecțiune și puritate absolută, furia sa se dovedește uneori irațională. În timpul perioadei petrecute în deșert, Moise primește cele două table ale Legii și de asemenea Chivotul Legii sau Arca Alianței, ladă de lemn ce conținea, conform tradiției, tablele Legii. Semnificația Chivotului se pare că ar fi aceea de a asigura o permanentă prezență invizibilă a divinității alături de credincioși. Această practică de a purta în lăzi idoli de piatră este întâlnită și la arabii preislamici.

Moise reușește prin revelație să unească un grup de clanuri într-un nucleu al unui popor, „poporul lui Israel". Pentateuhul înseamnă primele cinci cărți ale Vechiului Testament (*Facerea*, *Ieșirea*, *Leviticul*, *Numerii* și *Deuterenomul*) și se pare că au fost întocmite de fapt prin sec. al VI-lea î.Hr. și unificate în sec. al V-lea î.Hr., fiindu-i atribuite, de tradiție, lui Moise. Denumirea ebraică *Tora* (*Thora*) cuprinde de fapt un număr de 613 porunci și 365 de interdicții precum și 248 de îndemnuri pozitive, care pot corespunde numărului părților corpului uman.